

Yazd University

 doi: [10.22034/MCAL.2025.22316.2439](https://doi.org/10.22034/MCAL.2025.22316.2439)

In Search of the Meaning of Life: A Psychoanalytical Analysis of the Protagonist in the Novel "Little Death" Based on Irvin Yalom's Existential Psychology Theory

Leila Sadeghi Naghdeali¹: PhD student of Arabic language and literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

Narges Ansari²: Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

Abdul Ali Alebooye Langeroodi³: Professor of the Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

Mostafa Parsaeipour⁴: Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

Received: 02-12-2024

Accepted: 26-04-2025

Introduction:

The primary tenet of existentialism revolves around the human individual as a conscious subject, encompassing the sense of meaninglessness, the absurdity of human existence, and the pervasive anxiety and dread experienced by individuals. Existentialists argue that humans are in a constant state of anxiety, which manifests as fear of death, guilt, or apprehension about meaninglessness. They have consistently analyzed human behavior in depth to understand these existential challenges. Rooted in philosophies such as Heidegger's existentialism and the existential psychiatry ofBinswanger and Boss, this approach seeks to uncover the fundamental nature of human existence and the difficulties it entails. Irvin Yalom, an existential psychiatrist and philosopher, asserts that discovering meaning in life is the responsibility of each individual. He emphasizes

E-ISSN: [2588-6762](https://doi.org/10.22034/MCAL.2025.22316.2439)/ ©2025. Published by Yazd University This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

*Corresponding Author Email: n.ansari@hum.ikiu.ac.ir

that, in the face of emptiness and despair, humans must actively seek to create and discover meaning in their lives rather than waiting for it to be given. According to Yalom, individuals can attain lasting meaning by engaging in purposeful activities, taking on responsibilities, and creating structure in their lives. This process helps them escape feelings of emptiness and fosters a sense of satisfaction and purpose. In essence, Yalom posits that meaning is not passively received but actively constructed by each person.

This research aims to gain a comprehensive understanding of Ibn Arabi's existential nature and how his personality was shaped based on existential principles and concepts. By examining his experiences, decisions, and inner conflicts, the study seeks to answer questions such as: How are Ibn Arabi's mystical experiences, particularly in the novel *Little Death*, related to fundamental concepts of existential psychology such as emptiness, existential anxiety, and the search for meaning? Which factors contributed to his feelings of emptiness, and how did he confront these challenges? What defense mechanisms did he employ to cope with existential dilemmas?

Methodology

This study employs a descriptive-analytical approach to investigate the existential crises and search for meaning in Ibn Arabi's character as depicted in the novel *Little Death*. Data were collected through a library-based research method, focusing on contemporary Arabic literature, with the aforementioned novel serving as the primary case study.

Results and Discussion

In *Little Death*, Ibn Arabi's sense of emptiness is vividly illustrated and, at times, paralyzed his daily life:

“He said to me, ‘What do you have today, Ibn Arabi?’ I said to him, ‘A concern that does not leave my chest and a narrowness for which I find no relief.’” (Alwan, 2016: 457)

He experienced a lack of motivation and enjoyment in his duties:

“Weeks followed weeks, and anxiety was the motivator of every stationary and mover in my life, which had become dark and thorny. I would care about something, then worry about it, and then leave it. If I had no work, I would worry and then care about things. I stopped writing *Al-Futuh al-Makkiyya* because I could no longer find anything to write in it except the old and repeated issues. I would fidget in my teaching of the students

until I wished it would end as soon as possible. They would make mistakes, but I would not correct them, and if they asked, I would not prolong my answer.” (Ibid., 356).

These passages provide a profound insight into Ibn Arabi’s psychological state. Despite being one of the greatest Islamic mystics and philosophers, he deeply experienced emptiness and meaninglessness, which affected both his personal life and his academic and teaching work.

Conclusion

The findings indicate that the experience of emptiness and the search for meaning is a universal and fundamental human phenomenon. Even individuals with extensive knowledge and wisdom, such as Ibn Arabi, encounter existential crises. This underscores that emptiness is an intrinsic aspect of human existence, not limited to specific individuals.

While existential psychology and Islamic mysticism approach the search for meaning differently, their conclusions often converge. Ibn Arabi emphasizes discovering meaning through intuition and connection with the absolute truth, whereas Yalom stresses the active role of individuals in creating meaning. Together, these perspectives deepen our understanding of existential emptiness and coping strategies.

The search for meaning is a dynamic and ongoing process. Ibn Arabi’s life and reflections exemplify this continuous quest. His active engagement with existential questions demonstrates psychological health and an existential approach to life: instead of avoiding fundamental questions, he sought answers to ontological problems. This aligns with the core principles of existential philosophy, which emphasize confronting existential questions directly and striving to construct a meaningful life.

Keywords: Existential psychology, Irvin Yalom, meaning of life, Ibn Arabi, Little Death novel.

References

- Afifi, A. A. (2019). **Foss al-Hikam and the school of Ibn Arabi** (M. J. Gohari, Trans.). Tehran; Rozane Publication. [In Persian]
Alwan, M. H (2016). **little death**. Beirut: Dar al-Saqi. (In Arabic)
Alwan, M. H (2024), Retrieved from the website <http://alalwan.com> [In Persian]

Azizi, M., & Zamani, A. A (2016). "An examination of Irvin Yalom's view on the relationship between existential concerns, death anxiety, and the meaning of life".

Ontological Research, 4(8), 19-37. [In Persian]

Babai, P (2009). **Philosophical schools from antiquity to the present**. Tehran: Negah Publication. [In Persian]

Frankl, V. E (1994). **Man's search for meaning** (F. S. Behzadi, Trans., 3rd ed.). Tehran: Dorsa. [In Persian]

Heidegger, M (1962) **Being and Time**, trans. John Macquarie and Edward Robinson, SCM Press.

Ibn Arabi, M (1975), **Tuhfat al-Safar ila al-Hadrat al-Barrarah wa Yalih**, Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Persian]

Ibn Arabi, M (1985), **Al-Futuhāt al-Makkiyyah**. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Persian]

Ibn Arabi, M (2008), **Fuṣūṣ al-Ḥikam**, edited and translated by Muḥammad Khwājū'ī, Tehran: Mawlā. [In Arabic]

Ibn Arabi, M (2017), **Risālat al-ladhī lā yu 'awwal 'alayh**, n.p.: Al-Karma. [In Arabic]

Jasim, B. F (1996). "**The aof the future and the locus of control and satisfaction with life goals: A correlational study**" (Unpublished doctoral dissertation). University of Baghdad, College of Arts. [In Arabic]

May, R (1953). **Man's search for himself**, New York: Norton.

May, R (1958). **Existence: A New Dimension in Psychiatry and Psychology**, United States: Basic Books. [In Persian]

Omidi Chartagh, M., Sadruddini, A., & Yegani, M. (2024). "Criticizing Mohammad Hassan Alvan's Novel little death Based on Van Leeuwen's Theory of Discourse". **Research on Mystical Literature**, 17 (2): 95-110. [In Persian]

Shokrkon, H., Nafisi, G. R., Rafiei, A. M. B., Maher, F., & Gharavi, S. M (2014). **Schools of psychology and their critiques**. Tehran: Samt. [In Persian]

Yalom, I. D (2009). **Staring at the sun** (M. Ghabrayi, Trans., 2nd ed.). Mashhad: Niku Nashr. [In Persian]

Yalom, I. D (2010). **Existential psychotherapy** (S. Habib, Trans.). Tehran: Nashr Ney. [In Persian]

Yalom, I. D (2010). **Mom and the meaning of life: Tales from psychotherapy** (S. Habib, Trans.). Tehran: Ghatreh. [In Persian]

Yalom, I. D (2010). **When Nietzsche wept: A novel of obsession** (S. Habib, Trans., 53rd ed.). Tehran: Ghatreh. [In Persian]

Yalom, I. D (2011). **The healing: A letter to my fellow therapists and their patients** (S. Habib, Trans.). Tehran: Ghatreh. [In Persian]

Yalom, I. D (2013). **Spinoza's problem** (Z. Hosseiniyan & M. R. Fayazi Bardbar, Trans.). Mashhad: Taraneh. [In Persian]

Yalom, Irvin.D (1980). **Existential Psychotherapy**, United States: Basic Books.

doi : [10.22034/MCAL.2025.22316.2439](https://doi.org/10.22034/MCAL.2025.22316.2439)

در جستجوی معنای زندگی؛ تحلیل روانشناختی شخصیت اصلی رمان "موت صغیر" بر اساس نظریه روان‌شناسی اگزیستانسیال اروین یالوم

لیلا صادقی نقدعلی^۱: دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرب، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
نرگس انصاری*^۲: دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
عبدالعلی آل‌بویه لنگرودی^۳: استاد گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
مصطفی پارسایی پور^۴: استادیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۴

چکیده

استفاده از روان‌شناسی اگزیستانسیال در تحلیل آثار ادبی، با تمرکز بر مفاهیمی چون آزادی و مسئولیت، تنهایی، مرگ، پوچی و جستجوی معنا به عنوان ابزاری قدرتمند برای تحلیل شخصیت‌های ادبی مطرح می‌شود. این پژوهش، با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی در چارچوب عرفان اسلامی به تفحص مفهوم معنای زندگی می‌پردازد. در این راستا، با تمرکز بر نظریات روان‌شناسی اگزیستانسیال اروین یالوم، مفهوم کلیدی معناداری/بی‌معنایی زندگی به عنوان چارچوب نظری تحلیل مورد استفاده قرار گرفته است. هدف اصلی این پژوهش، کاوش در عمق شخصیت ابن‌عربی به عنوان نماینده عرفان اسلامی و مکانیسم‌های دفاعی او در مواجهه با دغدغه‌های اساسی وجودی بشر، به ویژه احساس بیگانگی و پوچی (احساس جداافتادگی از جهان و دیگران) است. یافته‌ها حاکی از آنست که جستجوی فعالانه ابن‌عربی برای معنای هستی، هم سلامت روانشناختی و هم رویکرد اگزیستانسیال او به زندگی را نشان می‌دهد. انسان‌شناسی یالوم با رویکردی سکولار، انسان را سازنده معنا در مواجهه با پوچی می‌داند، در حالی که ابن‌عربی با دیدگاهی عرفانی، انسان را ذاتاً مرتبط با امر متعال و دارای غایت وصال به حق می‌بیند.

واژه‌های کلیدی:

روان‌شناسی اگزیستانسیال، اروین یالوم، معنای زندگی، ابن‌عربی، رمان موت صغیر.

مقدمه

پرسش از معنای زندگی، یکی از بنیادین‌ترین و همه‌گیرترین پرسش‌هایی است که بشر از دیرباز به آن پرداخته است. این پرسش که در دل فلسفه، دین، روان‌شناسی و ادبیات ریشه دوانده همواره انسان را به تفکر درباره ماهیت وجود، هدف زندگی و جایگاه خود در جهان وا می‌دارد. در این میان، ادیان و مکاتب فلسفی گوناگون، پاسخ‌های متفاوتی به این پرسش ارائه داده‌اند. روان‌شناسی اگزیستانسیال^۱، به عنوان یکی از رویکردهای نوین در روان‌شناسی، بر تجربه مستقیم و فردی انسان از وجود، آزادی، مسئولیت و مرگ تأکید دارد. این رویکرد، با تمرکز بر مسائل بنیادین وجودی، به تحلیل چگونگی شکل‌گیری معنا در زندگی انسان می‌پردازد. از دیدگاه اگزیستانسیال، انسان موجودی است که در جستجوی معنا و هدف در زندگی است و این جستجو، بخش جدایی‌ناپذیر از تجربه انسانی است.

نخستین بن‌مایه اگزیستانسیال، «حول فرد انسانی به مثابه سوژه‌ای آگاه دور می‌زند: حس بی‌معنایی و پوچی هستی انسان، و نگرانی و دلهره‌ای که به جان وی رسوخ می‌کند» (بابائی، ۱۳۸۶: ۶۵۵). اگزیستانسیالیست‌ها معتقدند که فرد در اضطراب دائمی است و این اضطراب خود را با «ترس از مرگ، احساس گناه یا ترس از بی‌معنا بودن نشان می‌دهد» (جاسم، ۱۹۹۶: ۲۸). این رویکرد، با ریشه در فلسفه‌هایی چون اگزیستانسیالیسم هایدگر^۲ و روان‌پزشکی وجودی بینزوانگر^۳ و باس^۴، به دنبال درک عمیق‌تر از ماهیت وجودی انسان و چالش‌های آن است.

هدف روان‌شناسی اگزیستانسیال، «بسط مفهوم جامعی از انسان است که می‌خواهد موجودیت واقعی و تمامیت وجودی وی را بررسی کند» (شکرکن و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲۷). رویکرد مذکور، با تأکید بر تجربه زیسته و فردی انسان، به دنبال درکی جامع و عمیق از ماهیت وجودی انسان است. به عبارت دیگر، اگزیستانسیالیسم تلاش می‌کند تا انسان را نه به عنوان یک ماشین یا مجموعه‌ای از رفتارها، بلکه به عنوان موجودی دارای آگاهی، انتخاب، و مسئولیت در نظر بگیرد.

اروین یالوم^۵، روان‌پزشک و فیلسوف اگزیستانسیال، معتقد است که یافتن معنای زندگی، مسئولیت هر فرد است. به گفته او، در مواجهه با احساس پوچی و ناامیدی، انسان باید به جای انتظار کشیدن برای اینکه معنا به او داده شود، به طور فعال به دنبال خلق و کشف معنا در زندگی خود باشد. یالوم پیشنهاد می‌کند که افراد می‌توانند با غرق شدن در فعالیت‌های مختلف، پذیرش مسئولیت‌های بیشتر، و ایجاد ساختار و هدف در زندگی خود، به معنایی پایدار دست یابند. این فرایند نه تنها به فرد کمک می‌کند تا از احساس پوچی رها شود، بلکه به او احساس هدفمندی و رضایت از زندگی را نیز می‌دهد. به عبارت دیگر، یالوم بر این باور است که معنا چیزی نیست که به ما داده شود، بلکه چیزی است که ما خودمان آن را می‌سازیم (۱۳۹۰: ۱۶۶-۱۶۸).

با این نگاه، آثار ادبی مورد بررسی قرار می‌گیرند و مشاهده می‌شود که کاوش در عمق روان شخصیت‌ها توسط نویسندگان انجام شده است، به طوری که فرصتی برای همذات‌پنداری با چالش‌های وجودی آن‌ها

فراهم می‌آید. رمان "موت صغیر"^۶ اثر محمد حسن علوان^۷ با اینکه به زندگی ابن عربی، فیلسوف و عارف بزرگ اسلامی می‌پردازد، اما در عین حال، بر جنبه‌های انسانی و عاطفی او نیز تأکید می‌کند. این رمان، با استفاده از زبان داستانی و روایی، تلاش می‌کند تا خواننده را با جهان درونی پیچیده ابن عربی آشنا کند و به او نشان دهد که حتی یک عارف بزرگ، با تمام دانش و معرفتی که دارد، همچنان انسان است و با چالش‌های زندگی روزمره دست و پنجه نرم می‌کند؛ به طوریکه فرصتی ارزشمند برای تحلیل روانشناختی شخصیت ابن عربی فراهم می‌کند.

لذا پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با بررسی عمیق تجربیات، تصمیمات و تعارضات درونی ابن عربی به عنوان نماینده عرفان اسلامی، به درکی جامع از ماهیت وجودی او و چگونگی شکل‌گیری شخصیتش بر اساس اصول و مفاهیم اگزیستانسیال دست یابد و به پرسش‌هایی نظیر چگونگی شکل‌گیری معنا در زندگی از دیدگاه این عارف بزرگ و شباهت‌ها و تفاوت‌های رویکرد ابن عربی با روان‌شناسی اگزیستانسیال پاسخ داده شود. این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی انجام شده و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوا استفاده می‌کند. تحلیل محتوا، روشی نظام‌مند و عینی برای استخراج ویژگی‌های مشخص یک متن است. روش توصیفی-تحلیلی نیز به ارائه واقعیت‌ها در سطوح مختلف (سطحی، عمیق، علی و غیره) می‌پردازد. از این رو مقاله حاضر در صدد پاسخگویی به سؤالات زیر است:

- چگونه تجربه‌های عرفانی ابن عربی، به ویژه در رمان "موت صغیر"، با مفاهیم بنیادین روان‌شناسی اگزیستانسیال مانند پوچی، اضطراب وجودی و جستجوی معنا مرتبط است؟
- با توجه به رویکرد روان‌شناسی اگزیستانسیال، چه عواملی در شکل‌گیری احساس پوچی و جستجوی معنا در شخصیت ابن عربی نقش داشته‌اند و او چگونه با این چالش‌ها مواجه شده و برای برون‌رفت از آن‌ها از چه مکانیسم‌های دفاعی استفاده کرده است؟

پیشینه پژوهش

رمان «موت صغیر» به عنوان اثری تأثیرگذار در ادبیات معاصر، زمینه‌ای غنی برای پژوهش‌های میان‌رشته‌ای فراهم کرده است. پژوهش‌هایی که تا کنون با تمرکز بر رمان مذکور صورت گرفته به بررسی ارتباط این اثر ادبی با نشانه‌شناسی، روان‌کاوی، فراروایت و کهن الگوها پرداخته است. در ذیل به تعدادی از آنها اشاره می‌شود:

- در مقاله غیبی و همکاران (۱۳۹۹ش)، با عنوان «الاتصال غیر اللفظی في رواية موت صغیر لمحمد حسن علوان: دراسة سيميولوجية»، (بحوث في اللغة العربية، العدد ۲۳)، تمرکز بر تحلیل سطحی و عناصر زبانی و تصویری رمان موت صغیر از طریق رویکرد سیمیولوژیک بوده است. در مقابل، پژوهش حاضر با هدف درک انگیزه‌ها، باورها و بحران‌های وجودی ابن عربی به تحلیل شخصیت وی می‌پردازد.
- حماد محمد (۲۰۱۹م) در مقاله خود با عنوان «الشخصية المتمردة في رواية موت صغیر للروائي حسن محمد علوان»، (مجلة كلية التربية، جامعة واسط، المؤتمر العلمي الدولي الحادي عشر)، شخصیت ابن عربی را به عنوان فردی

سرکش و منتقد توصیف می‌کند که بسیاری از باورها را به چالش می‌کشد. تمرکز این پژوهش بر جنبه‌های شورشی و انتقادی شخصیت ابن‌عربی است. در مقابل، پژوهش حاضر با رویکردی متفاوت، شخصیت ابن‌عربی را فردی فعال و انتخاب‌گر می‌داند که درگیر چالش‌های اگزیستانسیال است.

- محمد المقیم (۲۰۲۰م) در مقاله‌ای تحت عنوان «انواع التناص والخطاب المیتاسردی في رواية موت صغير لمحمد حسن علوان»، (مجلة الآداب، مجلد ۳۲، العدد ۱)، با استفاده از ابزارهای نظری این دو حوزه، به بررسی ارتباطات میان متن رمان و سایر متون پرداخته است. اما در پژوهش حاضر، با رویکردی متفاوت، از مفاهیم و ابزارهای روان‌شناسی اگزیستانسیال برای تحلیل شخصیت ابن‌عربی در این رمان استفاده شده است.

- حیدری (۱۴۰۰ش)، در مقاله‌اش با عنوان «بررسی شخصیت‌شناسی ابن‌عربی در رمان موت صغير اثر محمد حسن علوان بر پایه کهن‌الگوی آنیما»، (پژوهش‌های ادب عرفانی، سال پانزدهم، شماره دوم، پیاپی ۴۷)، به تحلیل شباهت‌های معشوقه ابن‌عربی به مفهوم آنیما در نظریه یونگ پرداخته است. رویکرد پژوهش مذکور به دنبال درک نمادها و الگوهای ناخودآگاه است، در حالی که رویکرد اگزیستانسیال به دنبال درک عمیق‌تر از تجربه انسانی و معنای زندگی است.

- امیدی چهارطاق و همکاران (۱۴۰۲ش)، در مقاله‌ای با عنوان «نقد و بررسی رمان موت صغير لمحمد حسن علوان، بر پایه نظریه گفتمان محور ون لیوون»، (پژوهش‌های ادب عرفانی، سال هفدهم، شماره دوم، پیاپی ۵۱)، به تحلیل نقش شخصیت‌ها در شکل‌گیری گفتمان رمان پرداخته‌اند. آن‌ها با تمرکز بر نحوه بازنمایی شخصیت‌ها توسط نویسنده، به دنبال یافتن ارتباط میان شخصیت‌ها و ایدئولوژی نهفته در رمان هستند. از سوی دیگر، پژوهش حاضر با رویکردی متفاوت، به بررسی ابعاد وجودی و روانشناختی شخصیت ابن‌عربی می‌پردازد.

- مقاله ناظمیان و همکاران (۲۰۲۲م) در مقاله «تحلیل روایة موت صغير علی اساس المنهج النفسي: نظریات فروید و لاکان نمودجاً»، (مجلة اللغة العربية وآدابها، السنة ۱۷، العدد ۴) با تکیه بر نظریات روانکاوی فروید و مفهوم لذت ژوئیسانس در اندیشه لاکان، به تحلیل روان‌شناختی شخصیت ابن‌عربی در رمان موت صغير می‌پردازد. این پژوهش با تمرکز بر محتوای رمان، به دنبال یافتن ریشه‌های روانی رفتارهای مازوخیستی شخصیت اصلی است. در مقابل، پژوهش حاضر با رویکردی متفاوت، با استفاده از ابزارهای روانشناسی اگزیستانسیال، به بررسی ابعاد وجودی شخصیت ابن‌عربی می‌پردازد. این پژوهش با تمرکز بر تجربه زیسته، انتخاب‌ها و چالش‌های وجودی این شخصیت، کمتر به گذشته و ناخودآگاه توجه دارد و بیشتر بر معنای زندگی و آزادی فردی تأکید می‌کند.

- ناظمیان و دعاگوی کربلایی (۱۴۰۳ش)، در مقاله خود «تقابل‌های دوگانه در رمان «موت صغير» از حسن علوان در پرتوی نگاه عرفانی ایرانی»، (ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی سال ۲۰ش، شماره ۷۵)، به بررسی تقلیل‌های دوگانه در رمان مذکور پرداخته‌اند. نویسندگان تلاش کرده‌اند تا با نگاهی متفاوت و با بهره‌گیری از دیدگاه عرفای ایرانی، به تحلیل این تقابل‌ها بپردازد و به ساختار تفکر نویسنده داستان پی ببرد.

این مقاله با رویکردی عرفانی و ساختارگرا به رمان می‌پردازد. در حالی که هدف اصلی پژوهش پیش‌رو، تحلیل شخصیت اصلی رمان و بررسی جستجوی معنای زندگی او از دیدگاه روانشناسی اگزیستانسیال است.

با توجه به خلأ پژوهشی موجود در زمینه تحلیل این رمان از منظر روان‌شناسی اگزیستانسیال، این مطالعه تلاش می‌کند تا ابعاد مختلف شخصیت ابن‌عربی را در مواجهه با چالش‌های وجودی، به ویژه احساس پوچی و جستجوی معنا مورد بررسی قرار دهد. با بهره‌گیری از مفاهیم بنیادین روان‌شناسی اگزیستانسیال، این پژوهش به دنبال یافتن ارتباط میان تجربیات عرفانی ابن‌عربی و چالش‌های جهانی انسان‌ها در جستجوی معنای زندگی است.

پیدایش و توسعه روان‌شناسی اگزیستانسیال

روان‌شناسی اگزیستانسیال به عنوان رویکردی فلسفی-روانشناختی در قرن بیستم، در واکنش به دیدگاه‌های پوزیتیویستی و مکانیکی روان‌کاوی و رفتارگرایی ظهور کرد. این مکتب با تمرکز بر مسائل بنیادین انسانی مانند معنای زندگی، مرگ، آزادی و مسئولیت، بر فردیت و خودآگاهی انسان تأکید دارد. این رویکرد بر این باور است که «فردیت، خودآگاهی و آزادی انسان، از مهم‌ترین ویژگی‌های وجود او به شمار می‌روند، و در عین حال، این مفاهیم به واسطه مواجهه با مرگ و ناپایداری هستی به چالش کشیده می‌شوند» (Yalom, 1980:133).

خاستگاه فلسفی این رویکرد به اندیشه‌های کی‌یرکگور و نیچه بازمی‌گردد که به ترتیب بر تجربه فردی و مسئولیت انسان در خلق معنا تأکید کردند. هایدگر با مفهوم «دازاین» و سارتر با تأکید بر آزادی انسان، این فلسفه را بسط دادند (Heidegger, 1962:54; May, 1953:21).

انتقال این مفاهیم به روان‌شناسی توسط بینزوانگر و باس آغاز شد که مفاهیم فلسفی را در روان‌درمانی به کار گرفتند. در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰، رولو می^۸ با بررسی اضطراب وجودی و فرانکل^۹ با ارائه معنادرمانی^{۱۰}، این رویکرد را توسعه دادند. یالوم با تحلیل چهار دغدغه‌غایی (مرگ، آزادی، تنهایی و پوچی)، چارچوبی نظام‌مند برای روان‌درمانی اگزیستانسیال ایجاد کرد. در همین راستا و با در نظر گرفتن این چارچوب، ضروری است تا تفاوت‌های بنیادین میان مبانی فلسفی، روش‌شناسی و غایت‌شناسی دیدگاه‌های یالوم و ابن‌عربی مورد بررسی قرار گیرد.

یالوم معنای زندگی را حاصل تعامل سه عامل می‌داند: ارزش‌های فردی که جهت‌دهنده زندگی هستند و پیوندهای اجتماعی را تقویت می‌کنند (یالوم، ۱۳۸۹ الف: ۶۴۰-۶۴۱)؛ دلوپسی‌های غایی که محرک جستجوی معنا هستند (یالوم، ۱۳۹۰: ۱۶۹)؛ و فرهنگ که چارچوبی برای تفسیر معنا ارائه می‌دهد (یالوم، ۱۳۸۹ ج: ۶۴۴). به باور یالوم، مواجهه با این عوامل می‌تواند به احساس پوچی بینجامد، اما معنا زمانی محقق می‌شود که فرد به چیزی فراتر از خود متصل شود (عزیزی و علی‌زمانی، ۱۳۹۴: ۲۸-۲۹).

تصویر احساس پوچی و مشکل معنا در زندگی ابن‌عربی در رمان موت صغیر

در رمان موت صغیر، تصویر می‌شود که احساس پوچی، در برهه‌ای از زمان، زندگی روزمره ابن عربی را دچار اختلال و رکود ساخته است: «فَقَالَ لِي: «مَاذَا لَدَيْكَ الْيَوْمَ يَا بَنِ عَرَبِي؟ قُلْتُ لَهُ: هَمْ لَا يَنْزَاحُ عَنْ صَدْرِي وَضَيْقٌ لَا أَجِدُ لَهُ فَرْجًا» (علوان، ۲۰۱۶: ۴۵۷). او از انجام وظایف خود لذت نمی‌برد و در انجام آن‌ها بی‌انگیزه بود: «أَسَابِيعُ تَلِيهَا أَسَابِيعُ وَالْقَلْبُ هُوَ مُحَرَّكٌ كُلُّ سَاكِنٍ وَمُسَكِّنٌ كُلُّ مُتَحَرِّكٍ فِي حَيَاتِي الَّتِي أَضَحْتُ قَاتِمَةً وَشَائِكَةً. أَهْمُ بِالشَّيْءِ فَأَقْلَقُ مِنْهُ فَأَتْرُكُهُ، وَأَكُونُ بِلا شُغْلٍ فَأَقْلَقُ فَأَهْمُ بِأَشْيَاءٍ. تَوَقَّفْتُ عَنْ كِتَابَةِ الْفَتْحِ الْمَكِّيِّ لَمَّا صِرْتُ لَا أَجِدُ مَا أَكْتُبُهُ فِيهِ إِلَّا الْعَتِيقَ الْمَكْرُورَ مِنَ الْمَسْلُوبِ. أَتَمَلَّعُ فِي دَرْسِي مِنَ التَّلَامِيذِ حَتَّى أَتَمَنَّى انْتِهَاءَهُ فِي أَسْرَعِ وَقْتٍ. يَخْطُئُونَ فَلَا أَصَحِّحُ لَهُمْ وَيَسْأَلُونَ فَلَا أُطِيلُ فِي إِجَابَتِي» (همان: ۳۵۶). این عبارت، تصویری زنده و تکان‌دهنده از وضعیت روانی ابن عربی در دوره‌ای از زندگی‌اش ارائه می‌دهد. او، که یکی از بزرگ‌ترین عارفان و فیلسوفان اسلامی است، به شکلی عمیق احساس پوچی و بی‌هدفی می‌کند. او احساس می‌کند کارش بی‌فایده و تکراری شده و انگیزه‌ای برای ادامه آن ندارد. نسبت به کار خود و تعامل با دیگران بی‌تفاوت و بی‌انگیزه شده است و دیگر برایش اهمیتی ندارد که کارش را به درستی انجام دهد. این وضعیت روانی، نه تنها زندگی شخصی‌اش را تحت تأثیر قرار داده، بلکه بر کارهای علمی و آموزشی‌اش نیز سایه انداخته است.

یکی از نکات کلیدی در مصادیق فوق، تأکید بر ماهیت همگانی تجربه پوچی است. انسان به عنوان موجودی متفکر و آگاه، همواره با پرسش‌هایی در مورد معنا و هدف زندگی روبرو است. ابن عربی نیز از این قاعده مستثنی نیست و در اوج دانش و معرفت، احساس پوچی و بی‌معنایی را تجربه می‌کند. این نشان می‌دهد که پوچی، نه یک بیماری روانی، بلکه یک چالش بنیادین در وجود انسان است. بر اساس نظریه‌های فیلسوفان و روان‌شناسان اگزیستانسیال مانند ژان پل سارتر و ویکتور فرانکل و یالوم، این نوع احساسات معمولاً زمانی در فرد پدیدار می‌شود که او با فقدان معنا در زندگی خود مواجه می‌شود و دیگر نمی‌تواند ارتباطی بین زندگی روزمره و اهداف بزرگتر یا وجودی خود پیدا کند. در این متن، ابن عربی به طور مداوم از احساس اضطراب و عدم توانایی در ادامه کارهای روزمره‌اش سخن می‌گوید. او اشاره می‌کند که نوشتن «الفتوحات المکیة» را متوقف کرده است، چرا که دیگر چیزی جدیدی برای نوشتن پیدا نمی‌کند و هر آنچه می‌نویسد تکراری و کهنه به نظر می‌رسد. این وضعیت بیانگر یکی از ابعاد اصلی روان‌شناسی اگزیستانسیال است: وقتی انسان توانایی خلق معنا و نوآوری را از دست می‌دهد، به بحران وجودی دچار می‌شود. احساس تکرار و بیهودگی می‌تواند زندگی را به «زندگی‌ای که تاریک و پرخار است» تبدیل کند، همانطور که ابن عربی توصیف کرده است. نکته دیگر در تحلیل اگزیستانسیال این است که ابن عربی از درسی که به شاگردانش می‌دهد لذتی نمی‌برد و حتی اشتباهات آن‌ها را اصلاح نمی‌کند، و به سؤالاتشان پاسخ‌های کوتاه و سریع می‌دهد. این واکنش‌ها نشانگر این است که او دیگر در ارتباطات انسانی و حتی در نقش معلمی خود نیز معنا و ارزش نمی‌بیند. از منظر روان‌شناسی اگزیستانسیال، این حالت می‌تواند نشانگر از دست دادن ارتباط با جهان و افراد پیرامون باشد که یکی از ویژگی‌های کلیدی احساس بی‌معنایی و پوچی در

زندگی است.

ابن عربی از نوعی احساس بیگانگی و ناآرامی سخن می‌گوید. این بیگانگی که یکی از موضوعات کلیدی در روان‌شناسی اگزیستانسیال است، اشاره به حالتی دارد که فرد احساس می‌کند با خود یا جهان اطرافش در ارتباط نیست. نویسنده احساس می‌کند که به رغم دستاوردهای دینی و تلاش برای پاکی روح، همچنان از هویت اصیل خود دور مانده است. این بیگانگی در کنار احساس فقدان معنا، او را در وضعیت عمیقی از بحران وجودی قرار می‌دهد. به عنوان نمونه: «اسْتَيْقَظْتُ ذَاتَ فَجْرٍ وَجَلَسْتُ فِي حُجْرَتِي سَاهِمًا لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَسْتَحْضِرَ ذَهْنِي لِأَسْتَوْلِدَ فِكْرَةً وَلَا أَتَأَمَّلُ شَأْنًا. بَدَأَ لِي كُلُّ أَمْرٍ يُمَكِّنُ أَنْ أَفْعَلَهُ هَذَا الْيَوْمَ سَيَكُونُ نَقِيلاً عَلَى النَّفْسِ وَلَا طَعْمَ لَهُ إِلَّا صَلَوَاتِي وَذِكْرِي طَبْعًا. تَمَنَيْتُ لَوْ أَنِّي أَنَا طَوِيلًا. أَنَا مِثْلَ أَهْلِ الْكَهْفِ وَأَسْتَيْقِظُ لِأَجَدَ نَفْسِي فِي عَالَمٍ آخَرَ وَزَمَنٍ جَدِيدٍ. هَلْ أَنَا أَشْعُرُ بِالْغُرْبَةِ يَا تُرَى؟ كَيْفَ وَأَنَا لَا أَشْتَاقُ إِلَى الْأَنْدَلُسِ وَلَا أَفَكِّرُ فِي الْعُودَةِ إِلَيْهَا. هَلْ هِيَ الْأَرْبَعُونَ أَثْقَلَتْ أَنْفَاسِي وَأَذْهَبَتْ هِمَّتِي؟ كَيْفَ وَهِيَ عُمُرُ النَّبِيِّ حِينَمَا أُوتِيَ الرِّسَالَةَ وَبَلَغَ أَشُدَّهُ. هَلْ هُوَ قَلْبِي غَيْرُ قَابِلٍ لِلطَّهَارَةِ؟ كَيْفَ وَقَدْ لَقِيتُ وَتَدَيَّنْتُ حَتَّى الْآنَ بِمَا يَشْهَدُ عَلَى قُدْرَتِي عَلَى تَطْهِيرِ قَلْبِي مَرَّةً وَمَرَّتَيْنِ وَثَلَاثًا» (همان: ۳۶۲). این متن، به تصویر کشیدن یک لحظه عمیق از رخوت روحی، بی‌انگیزی، احساس سنگینی و فقدان هدف در زندگی ابن عربی می‌پردازد. او درگیر احساسی از پوچی و بی‌معنایی است که بدون دلیل ظاهری بر او مستولی شده و او را در جستجوی معنا و رهایی از این وضعیت قرار داده است. در ادامه می‌گوید: «تُرَى مَا اللَّذِي حَلَّ بِكَ يَا بَنَ عَرَبِيٍّ؟ لِمَاذَا أَنْتَ مَهْمُومٌ بِدُونِ هَمٍّ؟ حَزِينٌ بِلَا حُزْنٍ؟ تَفَكَّرُ وَلَيْسَ فِي جَبِينِكَ مُشْكِلَةٌ؟» (همان: ۳۶۲). در تصویر ارائه شده، عقل ابن عربی درگیر سوالات و تردیدها است و شهود عرفانی به طور موقت کمرنگ شده است. او به دنبال دلیل و منطق برای احساس پوچی خود می‌گردد. این وضعیت، با تأکید اگزیستانسیالیسم‌یالوم بر خودآگاهی و بررسی عقلانی تجربه‌های درونی، قرابت بیشتری دارد.

او با وجود اینکه در اندلس زندگی می‌کند، اما احساس تعلق خاطر و وابستگی به آن را ندارد. با وجود اینکه به عنوان یک عارف و صوفی و سالک شناخته می‌شود: «اللَّهُ اخْتَارَ لِي أَنْ أَكُونَ مِنْ أَهْلِ الطَّرِيقِ فَكُنْتُ لِأَنَّهُ قَالَ لِي كُنْ» (همان: ۱۶۸)، اما در مورد پاک بودن قلب خود تردید دارد. بدون هیچ دلیل مشخصی احساس نگرانی و غم می‌کند. ابن عربی به وضوح از نوعی انفعال و احساس سنگینی شکایت دارد. این احساس از بی‌معنایی و عدم توانایی در مشارکت فعال در زندگی ناشی می‌شود. در روان‌شناسی اگزیستانسیال، این نوع از انفعال می‌تواند به نتیجه‌ی عدم توانایی در پذیرفتن مسئولیت‌های زندگی مربوط باشد. فرد وقتی نمی‌تواند درک کند که چگونه باید با چالش‌های وجودی خود مواجه شود، دچار نوعی رخوت و بی‌تفاوتی می‌شود. مقایسه ابن عربی با معیارهای دینی و سنتی (سن پیامبر (ص)) نشانه‌ای از تلاش او برای یافتن معنا و راهنمایی از طریق دین و سنت‌های اجتماعی است. اما این تکیه به دین نیز توانسته است او را از اضطراب وجودی‌اش رهایی بخشد، زیرا همچنان با سوالاتی عمیق و بی‌پاسخ مواجه است. ابن عربی به صورت مداوم سوالات وجودی و فلسفی درباره خود مطرح می‌کند. این سوالات درونی، بیانگر

چالش‌های اگزستانسیالی است که فرد در مواجهه با وجود خود تجربه می‌کند. این سوالات بدون پاسخ به اضطراب وجودی او دامن می‌زند و نشان از ناتوانی در دست یافتن به معنا و هدف دارد. به گفته رولو می، یکی دیگر از نظریه‌پردازان روان‌شناسی اگزستانسیال، «بحران هویت و نقش، یکی از دردناک‌ترین عواقب اضطراب است که فرد را در ابهام در مورد ماهیت وجودی و تصمیم‌گیری‌های آتی فرو می‌برد» (May, 1953: 48). تصمیم سفر، در بسیاری از موارد در رویکرد اگزستانسیال به عنوان تلاش برای فرار از بحران وجودی یا جستجوی معنا در تغییر و تحول محیطی دیده می‌شود. اما ابن عربی در ادامه تردید خود را درباره این موضوع بیان می‌کند و می‌پرسد که آیا این سفر می‌تواند او را از بحران نجات دهد یا به جای آن باعث جدایی او از «وتد» یا مرکز معنوی و وجودی او شود.

همان‌طور که یالوم بیان می‌کند «غم و اندوه بخشی از هستی انسان است» (یالوم، ۱۳۸۸: ۱۱)، ابن عربی نیز در آثار خود به این موضوع پرداخته و می‌گوید: «الْحُزْنُ إِذَا لَمْ يُصْحَبِ الْإِنْسَانُ دَائِمًا لَا يُعَوَّلُ عَلَيْهِ» (ابن عربی، ۲۰۱۷: ۳۷). شخصیت اصلی رمان پس از از دست دادن دخترش و همسرش مریم در عمق اندوهی فرو می‌رود که او را به پرسش‌های بنیادین درباره زندگی و مرگ می‌کشاند. این تجربه دردناک، به مرور زمان، به رشد معنوی او منجر شده و درک عمیق‌تری از هستی به او می‌بخشد. این روایت، شباهت زیادی به گفتمان ابن عربی دارد که معتقد بود اندوه پایدار می‌تواند به انسان کمک کند تا به حقیقت وجودی دست یابد.

تجربه پوچی ابن عربی، نمونه‌ای بارز از آنچه در فلسفه پوچ‌انگاری مطرح می‌شود است. او همانند بسیاری از فیلسوفان پوچ‌گرا، احساس می‌کند که جهان فاقد معنای ذاتی است و انسان باید به تنهایی به دنبال یافتن معنا باشد. این جستجوی بی‌نتیجه برای معنا، او را به ورطه یأس و ناامیدی کشاند. همان‌طور که ویکتور فرانکل در کتاب خود به نقل از نیچه می‌گوید: «کسی که چرایی زندگی را یافته است، با هر چگونه‌ای خواهد ساخت» (یالوم، ۱۳۹۲: ۱۲۳)، اما ابن عربی، در مقطعی از دوران زیسته خود، نتوانسته بود این "چرایی" را در زندگی خود بیابد: «ضَاقَتْ فِي عَيْنِي الدُّنْيَا حَتَّى لَمْ أَعُدْ أَرَى شَيْئًا فِي حَبْمَةِ الْحَقِيقَةِ. كُلُّ شَرٍّ يَبْدُو هَائِلًا وَمُخِيفًا وَكُلُّ خَيْرٍ يَبْدُو طَارِنًا وَضَيْئًا. أُرْتَحِفُ فِي هَذِهِ اللَّيْلِ أَحْيَانًا مِنْ فَرْطِ الْقَلْقِ مِثْلَ مَحْمُومٍ بِدُونِ حُمَّى. وَيَأْتِي الصَّبَاحُ وَقَدْ أَنْهَكَنِي التَّعَبُ وَكَأَنَّ عَيْنِي لَمْ تَغْمُضْ طِيلَةَ اللَّيْلِ. صَغُرْتُ فِي عَيْنِي كُلُّ شُؤْنِ الْحَيَاةِ حَتَّى صَارَ يَنْقُضِي يَوْمٌ بِأَكْمَلِهِ لَا أَقُومُ فِيهِ بِشَيْءٍ إِلَّا صَلَوَاتِي» (علوان، ۲۰۱۶: ۳۵۶). او از کوچک شدن همه چیز در نظرش، از ترس از آینده، از بیزاری از زندگی روزمره و از احساس تنهایی عمیق سخن می‌گوید. این توصیفات، زمینه‌ای برای درک عمق رنج‌ها و عذاب‌های تحمیل شده بر او فراهم می‌کند.

ابن عربی و جستجوی معنا: تقابل با پوچ‌گرایی و مقایسه با اگزستانسیالیسم

جستجوی معنا، یکی از ویژگی‌های اصلی تجربه وجودی انسان است. در عرفان اسلامی نیز، سالک در جستجوی حقیقت و وحدت با خداوند است. یالوم معتقد است که انسان موجودی معناجو است و تلاش برای یافتن معنا، نیروی محرکه اصلی زندگی است. او بر اهمیت آزادی و مسئولیت در ساختن معنای

شخصی تأکید می‌کند. جستجوی حقیقت و وحدت با خداوند، جوهره عرفان اسلامی است. به عبارتی هر دو دیدگاه بر اهمیت جستجوی معنا در زندگی انسان تأکید دارند. تفاوت در منبع و چگونگی‌یافتن معناست. اگزیستانسیالیسم معنا را امری درونی و برساخته می‌داند، در حالی که عرفان اسلامی، معنا را در ارتباط با امر متعال و درک وحدت هستی جستجو می‌کند. ابن عربی، به عنوان یک عارف، همواره به دنبال حقیقت و معنا بوده است. حتی در اوج ناامیدی، امیدوار بود که روزی به این معنا دست یابد و آن را نشر دهد. این امید، او را از پوچ‌گریانی که به طور کامل از یافتن معنا ناامید شده‌اند، متمایز می‌کند: «ما هَذِهِ الْحَالُ! أَحْلُمُ أَحْيَانًا أَنْ أَعْتَرِلَ فَلَا يَرَانِي أَحَدٌ وَلَا أَرَى أَحَدًا. وَأَحْلُمُ أَحْيَانًا أُخْرَى أَنْ أُسْرِعَ فِي نَشْرِ عُرْفَانِي وَإِصْلَالِ عِلْمِي قَبْلَ أَنْ أَهْرَمَ وَلَا أَعُودَ صَالِحًا لِسَيِّءٍ» (علوان، ۲۰۱۶: ۴۱۹ و ۴۲۰). این بخش از رمان به وضوح نشان‌دهنده تنش و دوگانگی درونی ابن عربی در مسیر جستجوی عرفان و معنای زندگی است. او بین دو میل متضاد در نوسان است: میل به اعتزال و خلوت و میل به نشر عرفان و علم. او می‌خواهد معنا و حقیقتی را که از طریق عرفان به آن دست یافته، با دیگران به اشتراک بگذارد. این میل به نشر علم و هدایت دیگران نیز یکی از جلوه‌های جستجوی معنا در زندگی است، زیرا فرد با انتقال دانش و بینش خود، به نوعی در ساختن دنیایی آگاه‌تر و معنوی‌تر سهیم می‌شود. وجود این دو رویای متضاد در ذهن ابن عربی نشان می‌دهد که او در تلاش برای یافتن تعادل بین نیاز شخصی خود به خلوت و تأمل و مسئولیت اجتماعی خود در قبال نشر حقیقت است. او نگران گذر زمان و از دست دادن فرصت برای انجام هر دو وظیفه است. این تنش درونی خود بخشی از مسیر پرفراز و نشیب جستجوی عرفان و معنای زندگی است. عارفان اغلب با این چالش روبرو هستند که چگونه می‌توانند در عین حفظ ارتباط با منبع حقیقت از طریق خلوت، نقش موثری نیز در هدایت و روشنگری دیگران ایفا کنند.

در تحلیل رابطه میان تجربه‌های معنوی و احساس سبک‌بالی وجودی، می‌توان به این‌لایده پرداخت که گسست از امور مادی و روی آوردن به ساحت‌های متعالی، نوعی احساس سبکی و رهایی را در انسان پدید می‌آورد. این گذار از زمین به آسمان، نه تنها به عنوان استعاره‌ای از سیر روحانی، بلکه به مثابه بنیانی فلسفی برای درک معنای زندگی قابل تأمل است. همان‌گونه که در این جمله می‌خوانیم: «وَهُوَ يَشْعُرُ أَنَّهُ صَارَ أَخَفَّ وَرَئًا مِنْ قُرْطِ انْفِصَالِهِ عَنِ الْأَرْضِ وَاقْتِرَابِهِ مِنَ السَّمَاءِ» (همان: ۵۲). «نزدیکی به آسمان» نمادی از ارتباط با معنویت، حقیقت، یا هدفی برتر است. این جمله نشان می‌دهد که با دور شدن از تعلقات مادی («زمین»)، انسان سبکی و آرامش را تجربه می‌کند. این دیدگاه با فلسفه‌های معنابخش زندگی، مانند اگزیستانسیالیسم مذهبی یا عرفان، همسوست که معتقدند معنا در گرو عبور از امور گذرا و رسیدن به امر قدسی است. زندگی وقتی معنا دار می‌شود که انسان به «آسمان» - چه به مثابه خدا، چه به مثابه ارزش‌های متعالی - متصل شود.

ابن عربی با انجام سفرهای طولانی و متنوع، به دنبال تجربه‌های جدید و گسترش افق‌های شناختی خود بود. این سفرها نشان‌دهنده تلاش او برای پذیرش آزادی و مسئولیت در شکل‌دهی به زندگی‌اش است. عشق به نظام، دختر شیخ مکین‌الدین، نشان از تمایل ابن عربی به ایجاد ارتباطات عمیق و معنوی با دیگران دارد.

با این حال، او با پذیرش عدم امکان ازدواج با نظام، مسئولیت تصمیم‌گیری را بر عهده می‌گیرد. «سَعَلَتْ نِظَامُ كُلُّ وَفْتِي. [...] وَكَتَبْتُ مَا صَجَّ فِي النَّفْسِ وَمَا ضَاقَتْ بِهِ عُرْفُ الْقَلْبِ مِنْ شِعْرِ أَسْمِيَّتُهُ تُرْجَمَانِ الْأَشْوَاقِ» (همان: ۳۱۴). شخصیت نظام به عنوان یک آنیما، نمادی از جنبه‌های زنانه و شهودی شخصیت ابن عربی است. رابطه ابن عربی با نظام، به عنوان معشوق عرفانی، نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری شخصیت او ایفا کرده است. این رابطه، علاوه بر جنبه عاطفی، به عنوان یک نماد از جستجوی او برای وحدت با مطلق نیز قابل تفسیر است. نظام به عنوان تجلی زیبایی و کمال، انگیزه‌ای قوی برای ابن عربی بوده است تا به سوی عرفان و معرفت حرکت کند. از سوی دیگر، جدایی از نظام، تجربه درناکی برای ابن عربی بوده و او را با احساس فقدان و تنهایی مواجه کرده است. این تجربه، به رشد معنوی او کمک کرده و او را به سمت درک عمیق‌تری از عشق و وحدت سوق داده است.

ابن عربی در طول سفرهایش با بسیاری از فلاسفه بویژه ابن رشد (همان: ۱۲۵) آشنا می‌شود و از تعامل با آن‌ها بهره می‌برد. این روابط به او کمک می‌کند تا به درک عمیق‌تری از خود و جهان هستی دست یابد. در واقع ابن عربی «به جای اینکه منفعل باشد و منتظر رخدادها باشد، خود به دنبال تغییر و تحول است. این فعال بودن او در تصمیم‌گیری برای سفر، نشان از اراده قوی و تمایل او به کشف دنیای جدید دارد» (امیدی چهارطاق و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱۷)، و همچنین ملاقات با اولیا و عرفای دیگر (همان: ۱۷۳، ۴۲، ۳۰۵، ۳۰۷ و ۳۱۱)، به ابن عربی فرصتی داد تا دیدگاه‌های خود را با دیگران مقایسه کند و به این ترتیب به درک عمیق‌تری از مفاهیم عرفانی برسد. اروین یالوم در رمان "وقتی نیچه گریست"، با الهام از مکالمات خیالی بین نیچه و روانپزشکش، برویر، به دنبال ارائه راهکارهایی برای مقابله با پوچی وجودی است که بسیاری از انسان‌های عصر مدرن با آن دست و پنجه نرم می‌کنند. نیچه در این گفتگوها، به برویر توصیه می‌کند که برای رهایی از احساس پوچی، باید به خودباوری دست یابد و به جای فرار از واقعیت، با تمامیت زندگی و حتی جنبه‌های تاریک آن روبرو شود. به عبارت دیگر، نیچه بر اهمیت پذیرش واقعیت و زندگی در لحظه تأکید می‌کند. او معتقد است که شناخت عمیق از خود، نخستین گام برای غلبه بر پوچی و یافتن معنا در زندگی است (Yalom, 2010: 274). سفرهای ابن عربی، علاوه بر جنبه شخصی، جنبه اجتماعی نیز دارد. او با سفر به مناطق مختلف، با فرهنگ‌ها و آداب و رسوم مختلف آشنا می‌شود و به گسترش اندیشه‌های عرفانی کمک می‌کند. عرفان، به عنوان یک راه عرفانی، به ابن عربی کمک می‌کند تا به لحظه حال توجه کند و از تجربه مستقیم واقعیت لذت ببرد. ابن عربی هم به عرفان نظری و هم به عرفان عملی می‌پردازد: «سَكِينَتِي الَّتِي اسْتَسْقَيْتُهَا قَطْرَةً قَطْرَةً مِنَ الْخُلُوعِ بِاللَّهِ وَمُجَالَسَةِ الْقُبُورِ» (علوان، ۲۰۱۶: ۱۹۸ و ۱۹۹). او به مطالعه متون عرفانی می‌پردازد و در عین حال، تجربیات عرفانی خود را نیز به دیگران منتقل می‌کند. ابن عربی در طول زندگی خود به دنبال حقیقت مطلق است و برای رسیدن به این هدف، از هیچ تلاشی فروگذار نمی‌کند.

یکی از مهم‌ترین مفاهیم در عرفان ابن عربی، وحدت الوجود است. در کتاب "الفتوحات المکیة" چنین آمده است: «نهایت عشق روحانی و طبیعی به یکسان و برابر، اتحاد است. و آن بدین معناست که ذات

عاشق با ذات معشوق، و ذات معشوق با ذات عاشق یکی می‌شود» (ابن عربی، ۱۹۸۵، ج ۲: ۴۴۱). ابن عربی در کتاب "تحفة السفرة إلى الحضرة البررة و يليه" بر این نکته تأکید می‌کند که این یکی شدن، همانند رسیدن دو جسم به یکدیگر، یا پیوستن دو عرض به هم، یا تعلق علم به معلوم، یا ارتباط فعل به مفعول نیست. خداوند متعال از چنین نسبت‌هایی پاک و منزّه است (ابن عربی، ۱۹۷۵: ۱۴). «إِنَّ اللَّهَ وَمَخْلُوقَاتِهِ شَيْءٌ وَاحِدٌ» (علوان، ۲۰۱۶: ۳۹۲) یا «وَفِي كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْهَا أَسْأَلُ اللَّهَ أَنْ يُبَارِكَ لِي فِي خَلْقِي وَيَمْنَحَنِي حَضْرَتَهُ وَأَنْ يُطَهِّرَ قَلْبِي وَيَرْزُقَنِي الصَّمْتَ وَالْجُوعَ وَالْتَوَكُّلَ» (علوان، ۲۰۱۶: ۱۷۸). دعای ابن عربی در خلوت، در بستر این جهان‌بینی وحدت وجودی معنا می‌یابد و خواسته‌های او (حضور الهی، پاکی قلب و غیره) مقدمات و ابزاری برای تحقق این اتحاد نهایی به شمار می‌روند. به عبارت دیگر، سلوک فردی عارف در چارچوب نظری وحدت وجود ابن عربی معنا و جهت پیدا می‌کند.

مفهوم "وحدت وجود" در عرفان ابن عربی، پاسخی به دغدغه بی‌معنایی از دیدگاه اگزیستانس‌یالیسم است. در این دیدگاه، معنای زندگی در وحدت با خداوند و درک این یگانگی هستی نهفته است. عارف با تلاش برای رسیدن به این اتحاد، به زندگی خود معنا می‌بخشد. این در تضاد با دیدگاه یالوم قرار دارد که معتقد است معنا امری درونی و بر ساخته توسط خود انسان است و نه یک حقیقت از پیش تعیین شده یا حاصل از اتحاد با امر متعال. جستجوی فعالانه ابن عربی برای کشف این وحدت و تقرب به خداوند، با تأکید اگزیستانسیالیسم بر اهمیت جستجوی معنا همخوانی دارد، حتی اگر مقصد و منبع این معنا متفاوت باشد.

یالوم، با اشاره به دیدگاه اسپینوزا، به تفاوت میان خداوند و موجودات دیگر می‌پردازد. او می‌گوید: «از آنجایی که خداوند، با وجود مطلق و کمال بی‌نهایت خود، با هیچ موجود دیگری قابل مقایسه نیست، عشق به او نیز باید ماهیت متفاوتی داشته باشد. عشق به خداوند، عشقی است مبتنی بر شناخت و احترام، نه انتظار پاسخ متقابل» (یالوم، ۱۳۹۲: ۴۱۶). گفته ابن عربی و دیدگاه یالوم بر اهمیت شناخت خداوند تأکید دارند. در سخن ابن عربی این شناخت به شکل دوستی و رفاقت با خداوند بیان می‌شود و در دیدگاه یالوم، این شناخت به صورت شناخت کمال و بی‌نهایتی خداوند توصیف می‌شود.

تفاوت‌های بنیادین میان مبانی فلسفی، روش‌شناسی و غایت‌شناسی دیدگاه‌های یالوم و ابن عربی

ابن عربی

۱. مبانی فلسفی^{۱۱}

هستی‌شناسی یالوم مبتنی بر اگزیستانسیالیسم است. در دیدگاه او هستی انسان را به عنوان موجودی آزاد، مسئول، و در عین حال تنها و مواجهه با نیستی می‌بیند (Yalom, 1980:134). تأکید بر بودن در جهان^{۱۲} هایدگر و مواجهه با اضطراب‌های ناشی از مرگ، آزادی، تنهایی و بی‌معنایی از ارکان هستی‌شناسی اوست. واقعیت، پدیداری و تجربه‌محور است.

معرفت‌شناسی در این دیدگاه بر تجربه فردی، بین‌الذهانیت^{۱۳} و فهم پدیدارشناختی استوار است. شناخت

از طریق تعامل درمانی، همدلی و درک دنیای درونی مراجع حاصل می‌شود. اعتبار معرفت به میزان اصالت و معنایی است که برای فرد ایجاد می‌کند (یالوم، ۱۳۹۰: ۱۸۰).

هستی‌شناسی ابن عربی مبتنی بر وحدت وجود است. او هستی حقیقی و مطلق را منحصر به حق (خداوند) می‌داند و تمام عوالم و موجودات، تجلیات و مظاهر او هستند. تأکید بر وحدت در عین کثرت و ظهور حق در خلق، نیستی، امری عدمی و نسبی است در اندیشه او جهان و زندگی به سبب آنکه «سایه» حق هستند، ارزشمند و دارای معنا می‌باشند، اگرچه این معنا در ابتدا به آسانی درک نمی‌شود (ابن عربی، ۱۳۸۷: ۴۴۸).

در دیدگاه ابن عربی معرفت حقیقی از طریق شهود عرفانی، کشف و الهام حاصل می‌شود. عقل و استدلال ابزاری محدود برای درک حقیقت مطلق هستند. قلب (دل) مرکز اصلی معرفت است و از طریق تصفیه و تزکیه، قابلیت دریافت انوار الهی و حقایق غیبی را پیدا می‌کند. این تفاوت‌های بنیادین در جدول (۱) نیز در ردیف مربوط به مبانی فلسفی به صورت خلاصه منعکس شده است.

۲. روش‌شناسی^{۱۴}

رویکرد درمانی یالوم مبتنی بر روش‌های گروه‌درمانی و روان‌درمانی اگزیستانسیال است. او بر رابطه درمانی اصیل و همدلانه، مواجهه با اضطراب‌های وجودی، و کمک به مراجع برای یافتن معنا و مسئولیت‌پذیری در زندگی تأکید می‌کند. فرآیند درمان مبتنی بر گفت‌وگو، تحلیل تجربیات فردی و بین‌الذهانی و درک الگوهای ارتباطی است (یالوم، ۱۳۸۹ ج: ۶۳۰).

روش سلوک عرفانی ابن عربی مبتنی بر تزکیه نفس، مجاهدت‌های باطنی، ذکر، فکر و مراقبه است. هدف، تطهیر قلب از تعلقات دنیوی و موانع معرفت شهودی است (ابن عربی، ۱۳۸۷: ۲۹).

روش اصلی کسب معرفت، تجربه مستقیم و شهودی حقیقت مطلق است که از طریق سلوک و عنایت الهی حاصل می‌شود. نقل و عقل در جایگاه ثانویه قرار دارند و برای تبیین و تأیید شهود به کار می‌روند. این تمایزات در ردیف روش‌شناسی جدول (۱) قابل مشاهده است.

۳. غایت‌شناسی^{۱۵}

در رویکرد یالوم هدف غایی، کمک به فرد برای پذیرش محدودیت‌های وجودی، یافتن معنای اصیل در زندگی، برقراری روابط انسانی عمیق، مسئولیت‌پذیری در قبال آزادی‌های خود و تأکید بر زیستن اصیل و مواجهه شجاعانه با واقعیت‌های هستی است (یالوم، ۱۳۹۰: ۹۵).

در دیدگاه عرفانی ابن عربی هدف نهایی، اتحاد شهودی و معرفتی با حقیقت مطلق (خداوند) است. این وصال از طریق تطهیر نفس، معرفت شهودی و عبودیت خالصانه حاصل می‌شود و به فنا (نیستی فردی در ذات حق) و بقا (باقی ماندن به بقای حق) منتهی می‌گردد. درک وحدت وجود و تحقق مقام انسان کامل، از دیگر اهداف مهم در این دیدگاه است (ابن عربی، ۱۳۸۷: ۱۳). به زعم ابن عربی، کارکرد خلقت انسان که کارکرد عالم نیز هست «در آن است که خدای سبحان خود را در صورتی ببیند که صفات و اسماءش در آن متجلی شده‌اند» (عفی‌فی، ۱۳۹۹: ۴۸) با این تفاوت که این انسان کامل است که همچون «جلای آینه هستی» است و تصویر حق را به بهترین شکل به او نشان می‌دهد (ابن عربی، ۱۹۸۵: ۱۴۳) این تفاوت اساسی در ردیف غایت‌شناسی جدول (۱) به طور خلاصه بیان شده است.

جدول (۱): تفاوت‌های بنیادین میان مبانی فلسفی، روش‌شناسی و غایت‌شناسی دیدگاه‌های یالوم و

ابن عربی

ویژگی	یالوم (روان درمانی اگزستانسیال)	ابن عربی (عرفان اسلامی)
مبانی فلسفی	هستی‌شناسی اگزستانسیال (آزادی، مسئولیت، تنهایی، مرگ، بی‌معنایی)، معرفت‌شناسی تجربی-پدیدارشناختی	هستی‌شناسی وحدت وجود (هستی مطلق حق است)، معرفت‌شناسی شهودی-باطنی
روش‌شناسی	گفت‌وگو درمانی، گروه درمانی، تاکید بر رابطه و تجربه بین‌الذهانی	سلوک عرفانی، ترکیه نفس، ذکر، فکر، مراقبه، تاکید بر شهود باطنی
غایت‌شناسی	رشد فردی، معنایابی، زیستن اصیل، پذیرش محدودیت‌های وجودی	وصال به حق، فنا فی الله، درک وحدت وجود، تحقق مقام انسان کامل

جدول (۲): تغییر و تحولات شخصیتی ابن عربی

مرحله زندگی	رویدادهای مهم	تحولات شخصیتی	ابزارهای عرفانی
جوانی	تحصیل علوم اسلامی و عرفانی، شروع سفرها	جستجوی حقیقت، اشتیاق به دانش	مطالعه متون عرفانی، مراقبه
میانسالی	تجربه پوچی، جدایی از نظام	بحران هویت، شک به باورها	عرفان عملی، سفرهای طولانی
کهنسالی	رسیدن به آرامش، تدوین آثار	وحدت با هستی، پذیرش واقعیت	عرفان نظری، تدریس

از جدول فوق نتیجه گرفته می‌شود که تجربه پوچی در زندگی ابن عربی نه تنها به عنوان یک بحران بلکه به عنوان یک کاتالیزور برای رشد معنوی عمل کرده است. این تجربه، او را به کاوش در اعماق وجود خود و کشف پتانسیل‌های نهفته‌اش سوق داده است. عرفان اسلامی برای ابن عربی تنها یک سیستم اعتقادی نبوده است، بلکه به عنوان یک روش درمانی برای مقابله با رنج‌های روحی و روانی نیز عمل کرده است. تمرینات عرفانی مانند مراقبه و ذکر، به او کمک کرده‌اند تا از احساس پوچی رهایی یابد و به آرامش برسد. در آثار ابن عربی، زبان و نمادها نقش بسیار مهمی در انتقال مفاهیم عرفانی ایفا می‌کنند. این زبان نمادین، به او امکان داده است تا تجربیات عرفانی خود را به شیوه‌ای قابل فهم به دیگران منتقل کند. فرهنگ و تاریخ اندلس و جهان اسلام، بر تجربه پوچی ابن عربی بی‌تأثیر نبوده‌اند. تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن دوره، بر روحیات و اندیشه‌های او تأثیر گذاشته است. ابن عربی در تلاش بود تا تعادلی بین فردیت و کل‌نگری برقرار کند. از یک سو، او به دنبال شناخت حقیقت فردی خود بود و از سوی دیگر، به دنبال وحدت با کل هستی بود.

برای ایجاد یک تصویر شفاف از نقاط مشترک و افتراق بین تجربه عرفانی ابن عربی و دیدگاه اروین یالوم، می‌توان از یک جدول مقایسه‌ای بهره جست.

جدول (۳): نقاط مشترک و افتراق تجربه ابن عربی و دیدگاه اروین یالوم

مفهوم	ابن عربی	روانشناسی اگزیستانسیال
تأکید بر تجربه	تجربه فردی و درونی، عرفان و مکاشفه	تجربه مستقیم و زیسته، تأکید بر احساسات و عواطف
پرسش‌های وجودی	من کیستم در برابر خداوند؟ هدف زندگی چیست؟	من کیستم؟، هدف زندگی چیست؟، پس از مرگ چه اتفاقی می‌افتد؟
احساس پوچی و بیگانگی	تجربه شده، جستجوی معنا برای مقابله با آن	هستی‌گرایی، اضطراب وجودی، بیگانگی
جستجوی معنا	از طریق عرفان و ارتباط با خداوند	جعل معنای شخصی، آزادی و مسئولیت
آزادی و مسئولیت	اهمیت انتخاب‌های فردی، مسئولیت‌پذیری در برابر آن‌ها	آزادی اراده، انتخاب و مسئولیت فردی
چشم‌انداز هستی‌راهکارها	مذهبی، وحدت وجود، خداوند	اغلب ماتریالیستی‌تر، کمتر مذهبی
	عرفان، ارتباط با خداوند	پذیرش آزادی، مسئولیت، ساختن معنای شخصی
تأکید بر تجربه	تجربه مستقیم و عرفان	تجربه مستقیم و زیسته

نمودار (۱) به بررسی علل ریشه‌ای اضطراب وجودی ابن عربی و تأثیر آن بر افکار و رفتارهای وی می‌پردازد.

با شناسایی این علل، می‌توان درک بهتری از انگیزه‌های پشت پرده جستجوی معنوی و عرفانی او پیدا کرد.

نمودار (۱): علل اضطراب وجودی ابن عربی و جستجوی معنا

نموداری که برای تحلیل روان‌شناختی ابن عربی ترسیم شده است، تصویری از عوامل متعدد و پیچیده‌ای ارائه می‌دهد که بر اضطراب وجودی، جستجوی معنا و به طور کلی شخصیت او تأثیر گذاشته‌اند. با بررسی دقیق این نمودار، می‌توان به درک عمیق‌تری از انگیزه‌ها، نگرانی‌ها و جستجوهای معنوی ابن عربی رسید.

تحلیل نمودار فوق:

۱. عوامل فلسفی و کلامی: پرسش‌های بنیادی درباره وجود، خدا و انسان، جستجوی وحدت وجود و تعارض بین عقل و نقل، از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده اندیشه‌های فلسفی ابن عربی بوده‌اند. این عوامل باعث شده‌اند که او به دنبال یافتن پاسخ‌هایی فراتر از محدوده عقل بگردد و به عرفان روی آورد.

۲. عوامل روان‌شناختی: احساس پوچی و بیگانگی، ترس از مرگ و فناپذیری، نیاز به امنیت و معنا و بحران هویت، از جمله عوامل روان‌شناختی هستند که بر شخصیت ابن عربی تأثیر گذاشته‌اند. این عوامل باعث شده‌اند که او به دنبال راهی برای مقابله با اضطراب وجودی و یافتن معنای زندگی باشد.

۳. عوامل اجتماعی و فرهنگی: محیط فرهنگی و اجتماعی زمانه، تعامل با عرفا و صوفیان، فشارهای اجتماعی و انتظارات، و نقش خانواده و تربیت، از جمله عوامل اجتماعی و فرهنگی هستند که بر شکل‌گیری شخصیت و اندیشه‌های ابن عربی تأثیر گذاشته‌اند. این عوامل به او فرصت داد تا با عرفان و تصوف آشنا شود و از آن‌ها تأثیر بپذیرد.

۴. عوامل شخصیتی: شخصیت جستجوگر، کنجکاو، حساس و درون‌گرای ابن عربی، او را به سمت پرسش‌های فلسفی و عرفانی سوق داده است. توانایی تمرکز و تأمل عمیق نیز به او کمک کرده است تا در دنیای درونی خود جستجو کند و به کشفیات عرفانی دست یابد.

۵. عوامل عرفانی: تجربه مستقیم عرفانی، جستجوی حقیقت مطلق، وحدت وجود و عشق به خداوند، از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده شخصیت عرفانی ابن عربی بوده‌اند. از منظر ابن عربی، انسان می‌تواند با کشف «آیات الهی» در زندگی، به معنایابی آن کمک شایانی کند (ابن عربی، ۱۹۸۵: ۵۴-۵۵). نکته حائز اهمیت در این بین، «حجاب ذاتی» و وجودی پروردگار و پوشیدگی او از انسان است که فرد را به ورطه بی‌معنایی زندگی می‌کشاند. شیخ برای معنایابی زندگی در این شرایط وجودی خاص، تنها یک راهکار دارد: «شناخت حق از پس مظاهر او در جهان» که همان «خدای ظاهر است» و نیز فهم «حق بودگی» معناهایی که در متن زندگی قرار دارند (همان: ۹۳-۹۵).

تمام این عوامل به صورت پیچیده‌ای با هم در ارتباط هستند. به عنوان مثال، پرسش‌های فلسفی می‌توانند به احساس پوچی منجر شوند و این احساس به نوبه خود جستجوی معنوی را تقویت کند. تجربه عرفانی نیز می‌تواند به کاهش اضطراب وجودی کمک کند و به فرد احساس آرامش و امنیت بدهد.

با توجه به نمودار فوق، می‌توان گفت که شخصیت و اندیشه‌های ابن عربی نتیجه تعامل پیچیده عوامل مختلفی از جمله عوامل فلسفی، روان‌شناختی، اجتماعی، شخصیتی و عرفانی است. اضطراب وجودی و جستجوی معنا به عنوان دو نیروی محرک اصلی، او را به سمت عرفان و وحدت وجود سوق داده‌اند.

نتیجه‌گیری

نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که؛

- نویسنده رمان «موت صغیر» با استفاده از شخصیت‌پردازی عمیق، توصیفات جزئی از حالات درونی و تردیدهای شخصیت اصلی، و تأکید بر تجربه‌های زیسته و عواطف انسانی، نگرش خود را در قبال مفهوم وجود و مسائل مرتبط با آن بازتاب می‌دهد. او ابن عربی را نه فقط به عنوان یک عارف بزرگ، بلکه به عنوان یک انسان با تمام پیچیدگی‌ها و تناقض‌های وجودی به تصویر می‌کشد. این رویکرد، ضمن احترام به جایگاه عرفانی ابن عربی، او را به مخاطب امروزی نزدیک‌تر کرده و امکان درک عمیق‌تری از چالش‌های وجودی را فراهم می‌سازد. نویسنده با این تمایزات ظریف، نشان می‌دهد که چگونه یک شخصیت تاریخی و عرفانی می‌تواند در بستر یک اثر داستانی، با دغدغه‌ها و پرسش‌های اگزیستانسیالیستی معاصر نیز هم‌صدا شود.

- جستجوی فعالانه ابن عربی برای کشف معنای هستی، نه تنها نشان از سلامت روانشناختی او دارد، بلکه رویکرد اگزیستانسیال او به زندگی را نیز آشکار می‌سازد.

- انسان‌شناسی یالوم و ابن عربی دو رویکرد بسیار متفاوت به فهم انسان ارائه می‌دهند. یالوم با رویکردی سکولار و مبتنی بر تجربه فردی، انسان را موجودی می‌داند که بلید در مواجهه با پوچی، خود معنای زندگی‌اش را بسازد. در مقابل، ابن عربی با دیدگاهی عرفانی و الهیاتی، انسان را موجودی می‌بیند که ذاتاً با امر متعال مرتبط است و غایت او درک این یگانگی و وصال به حق است. در حالی که یالوم بر آزادی و مسئولیت فردی در ساختن معنا تأکید می‌کند، ابن عربی معنا را در ارتباط با خداوند و از طریق سلوک باطنی جستجو می‌کند. این تفاوت‌های بنیادین در هستی‌شناسی و غایت‌شناسی، دیدگاه‌های کاملاً متفاوتی را در مورد چیستی و جایگاه انسان در هستی رقم می‌زند.

- برخلاف یالوم که رویکردی طبیعت‌گرا به معنای زندگی دارد و معنا را در همین دنیا می‌جوید، دیدگاه فراطبیعت‌گرای ابن عربی معتقد است که معنای حقیقی زندگی از ارتباط با خداوند و درک وحدت الوجود سرچشمه می‌گیرد و معنا در دیدگاه او ابژکتیو یا عینی و ثبوتی است. به بیان دیگر از نظر یالوم، معنا امری برساخته و فردی، سوژکتیو یا ذهنی و انفسی است، در حالی که در دیدگاه ابن عربی، معنای نهایی حقیقی ازلی و الهی است که با سلوک می‌توان به آن دست یافت.

پی‌نوشت‌ها

¹ Existential psychotherapy

² Martin Heidegger

³ Ludwig Binswanger

⁴ Medard Boss

⁵ Irvin David Yalom

^۶ رمان «موت صغیر» اثر محمد حسن علوان، یکی از مهم‌ترین و تحسین‌شده‌ترین آثار ادبیات معاصر عرب به شمار می‌رود. این رمان که در سال ۲۰۱۶ منتشر شد، توانست جایزه بین‌المللی داستان عربی (بوکر عربی) را در سال ۲۰۱۷ از آن خود کند و

با استقبال گسترده‌ای از سوی منتقدان و خوانندگان روبرو شود. این اثر به فارسی نیز ترجمه شده است. ترجمه‌ای با عنوان «مرگی کوچک» از حمیدرضا مهاجرانی توسط نشر روزنه و ترجمه‌ای دیگر با عنوان «گاهِ ناچیزی مرگ» از امیرحسین الهیاری توسط نشر مولی به چاپ رسیده‌اند. این رمان تاریخی زندگی عارف بزرگ اندلسی، محیی‌الدین ابن‌عربی را به تصویر می‌کشد. با یک بازخوانی با شفافیتی که امکان مشاهده زندگی یک عارف مشهور را بدون غلو و رفتارهای تصنعی فراهم می‌آورد. با اتخاذ رویکردی نو و با هدف خلق یک اثر فنی، ضمن بهره‌گیری از تکنیک‌های نوین رمان‌نویسی، به رویدادهای مرتبط با بازخوانی می‌نگرد.

این اثر با ساختاری غیرخطی، سفرهای روحانی و فکری، عشق، مفهوم مرگ صغیر (فنا فی الله)، بازی با زمان و حافظه، شک و یقین، و تأثیر محیط بر اندیشه او را به تصویر می‌کشد. علوان با زبانی شاعرانه و چندلایه، ابن‌عربی را نه به عنوان یک اسطوره، بلکه به عنوان انسانی با دغدغه‌ها و احساسات درونی نشان می‌دهد و از این طریق، خواننده را در جستجوی عرفان و معنای زندگی همراه می‌کند. این رمان به دلیل پرداختن هنرمندانه به یک شخصیت مهم تاریخی و مفاهیم عمیق عرفانی، ساختار روایی نوآورانه و زبان غنی، اثری مهم و تأثیرگذار در ادبیات معاصر عرب به شمار می‌رود.

^۷ محمدحسن علوان، نویسنده اهل عربستان سعودی، متولد ۱۹۷۹ در ریاض است و دکترای بازاریابی و تجارت بین‌الملل خود را از دانشگاه کارلتون کانادا دریافت کرده است. او تاکنون پنج رمان منتشر کرده است: «سقف الکفایة» (۲۰۰۲)، «صوفیا» (۲۰۰۴)، «طوق الطهارة» (۲۰۰۷)، «القندس» (۲۰۱۱) و رمان «موت صغیر» (۲۰۱۶). علوان، علاوه بر رمان‌نویسی یک کتاب غیرداستانی با عنوان «الرحیل؛ نظریاته والعوامل المؤثرة فيه» (۲۰۱۴) نیز به چاپ رسانده است. او سابقه نوشتن مقالات هفتگی برای روزنامه‌های سعودی «الوطن» و «الشرق» به مدت شش سال را دارد و آثارش در نشریات معتبری چون «نیویورک تایمز» و «گاردین» نیز منتشر شده است. در سال ۲۰۱۰، علوان به عنوان یکی از ۳۹ نویسنده برتر عرب زیر چهل سال انتخاب شد و رمان «القندوس» او در سال ۲۰۱۳ نامزد نهایی جایزه بوکر عربی گردید. ترجمه فرانسوی همین رمان نیز در سال ۲۰۱۵ از سوی بنیاد جهان عرب پاریس به عنوان بهترین رمان ترجمه‌شده سال برگزیده شد. (علوان، ۲۰۲۴: <http://alalwan.com>)

⁸ Rollo May

⁹ Viktor Frankl

¹⁰ Logotherapy

¹¹ Ontological and Epistemological Foundations

¹² Being-in-the-world

¹³ Inter-subjectivity

¹⁴ Methodology

¹⁵ Teleology/Ultimate Goal

منابع

ابن عربی، محیی‌الدین (۲۰۱۷)، رسالة الذي لا يعول عليه، د.م: الكرمة.

ابن عربی، شیخ اکبر محیی‌الدین (۱۳۸۷)، فصوص الحکم، تصحیح و ترجمه: محمد خواجوی، تهران: مولی.

ابن عربی، محیی‌الدین (۱۹۷۵)، تحفة السّفر إلى الحضرة البررة وولیه، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

ابن عربی، محیی‌الدین (۱۹۸۵)، الفتوحات المکیة. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

امیدی چهارطاق، ملک و اردشیر صدرالدینی و مصطفی یگانی (۱۴۰۲)، «نقد و بررسی رمان موت صغیر محمد حسن علوان، بر پایه نظریه گفتمان محور ون لیون»، پژوهش‌های ادب عرفانی، دوره ۱۷، شماره ۲، شماره پیاپی ۵۱، اسفند ۱۴۰۲، صص

۱۱۱-۱۲۶. (DOD:10.22108/JPLL.2024.139999.1807)

بابایی، پرویز (۱۳۸۶)، مکتب‌های فلسفی از دوران باستان تا امروز، تهران: انتشارات نگاه.

جاسم، باسم فارس، (۱۹۹۶)، «قلق المستقبل ومركز السيطرة والرضا عن أهداف الحياة دراسة ارتباطية»، أطروحة دكتوراه غير منشورة، جامعة بغداد: كلية الآداب.

شکرکن، حسین و غلامرضا نفیسی و علی محمد برادران رفیعی و فرهاد ماهر و سیدمحمد غروی، (۱۳۹۳)، مکتب‌های روانشناسی و نقد آن، تهران: سمت.

عزیزی، میلاد و امیرعباس علی زمانی (۱۳۹۴)، «بررسی دیدگاه اروین یالوم درباره ارتباط دغدغه‌های وجودی مرگ اندیشی و معنای زندگی»، پژوهش‌های هستی‌شناختی، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، سال چهارم، شماره ۸، صص ۱۹-۳۷.

عفیفی، ابوالعلاء (۱۳۹۹)، فصوص الحکم و مکتب ابن عربی، ترجمه محمدجواد گوهری، تهران: روزنه.

علوان، محمد حسن (۲۰۲۴)، برگرفته از سایت <http://alalwan.com>.

علوان، محمد حسن، (۲۰۱۶)، موت صغیر، بیروت: دار الساقی.

یالوم، اروین د، (۱۳۸۹ الف)، روان درمانی اگزیستانسیال، ترجمه سپیده حبیب، تهران: نشر نی.

_____ (۱۳۸۹ ب)، وقتی نیچه گریست: رمانی درباره وسواس، ترجمه سپیده حبیب، چاپ پنجاه و سوم، تهران: قطره.

_____ (۱۳۸۹ ج)، مامان و معنای زندگی؛ داستان‌های روان درمانی، ترجمه سپیده حبیب، تهران: قطره.

_____ (۱۳۹۰)، هنردرمان؛ نامه‌ای سرگشوده به نسل جدید روان درمانگران و بیمارانشان، ترجمه سپیده حبیب، تهران: قطره.

_____ (۱۳۹۲)، مسأله اسپینوزا، ترجمه زهرا حسینیان و محمدرضا فیاضی بردبار، مشهد: ترانه.

_____ (۱۳۸۸)، خیره به خورشید، ترجمه مهدی غبرایی، چاپ ۲، مشهد: نیکو نشر.

Heidegger, Martin (1962) **Being and Time**, trans. John Macquarie and Edward Robinson, SCM Press.

May, R (1953). **Man's search for himself**, New York: Norton.

Yalom, Irvin.D (1980). **Existential Psychotherapy**, United States: Basic Books.

بحثاً عن معنى الحياة؛ التحليل النفسي للشخصية الرئيسية في رواية "موت صغير" وفقاً لنظرية علم النفس الوجودي لإيرفين بالوم

لیلی صادقی نقد علی^۱

نرجس أنصاری^{۲*}

عبدالعلی آل بویه لنغرودی^۳

مصطفی بارسایی بور^۴

الملخص

من أبرز الطرق الفعالة في تحليل الأعمال الأدبية الاستعانة بإنجازات علم النفس. وفي النقد النفسي، يسعى الباحثون إلى دمج الأفكار والمناهج النفسية مع الموضوعات الأدبية، مما يفتح آفاقاً جديدة لدراسة وتحليل الأعمال الأدبية. وفي هذا السياق، تبرز أهمية علم النفس الوجودي الذي يركز على مفاهيم مثل الحرية والمسؤولية، والوحدة، والموت، واللا معنى، والبحث عن المعنى، كأداة قوية لتحليل الشخصيات الأدبية. يهدف هذا البحث، الذي يتبنى منهجاً نفسياً وجودياً ويركز على نظريات إيرفين بالوم ووفقاً للمنهج الوصفي - التحليلي إلى استكشاف عمق شخصية ابن عربي في رواية "موت صغير" وآليات دفاعه النفسية. يسعى هذا البحث للإجابة على السؤال التالي: كيف واجه ابن عربي شعور الغربة والعزلة (شعور الانفصال عن العالم والآخرين) كأحد أهم الشواغل الوجودية للإنسان؟ تُظهر النتائج أن ابن عربي، بصفته صوفياً، قد عانى أيضاً من الأسئلة الوجودية الأساسية. وعلى الرغم من أن علم النفس الوجودي يؤكد على التجربة الفردية وحرية الاختيار، فإن ابن عربي يسعى إلى إيجاد معنى للحياة في الوحدة مع الله. إن بحثه الشط عن اكتشاف معنى الوجود يشهد على صحته النفسية.

الكلمات المفتاحية: علم النفس الوجودي، إيرفين بالوم، معنى الحياة، ابن عربي، رواية موت صغير.

^۱ طالبة الدكتوراه في اللغة العربية وآدابها، جامعة الإمام الخميني الدولية، قزوین، ایران.

^۲ أستاذ مشارك في اللغة العربية وآدابها، جامعة الإمام الخميني الدولية، قزوین، ایران.

^۳ أستاذ في اللغة العربية وآدابها، جامعة الإمام الخميني الدولية، قزوین، ایران.

^۴ أستاذ مساعد في اللغة العربية وآدابها، جامعة الإمام الخميني الدولية، قزوین، ایران.